

7. Малевская М.В. Раскопки гражданской постройки XIV в. в Новогрудке // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 420 - 421.
8. Булкин В.А., Раппопорт П.А., Штендер Г.М. Раскопки памятников архитектуры в Полоцке // АО 1976 года. - М., 1977. - С. 400 - 401; Булкин В.А., Раппопорт П.А., Шолохова Е.В. Раскопки памятников архитектуры в Полоцке // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 410 - 411.
9. Л.І.Виногородська. Вказ. праця. - С. 265 - 272
10. Трусов О.А. Исследования средневековых замков Белоруссии // АО 1980 года. - М., 1981. - С. 345 - 346; Ткачов М.А., Королев А.И. Работы днепродвинского отряда // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 424.; Кос А.И. Крепостные стены Львова XIV - XVII вв. // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 337; Рожко М.Ф. Раскопки наскальной крепости Тустань // АО 1982 года. - М., 1984. - С. 323; Харламов В.А. Исследования на Замковой горе в Киеве // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 396.
11. Виногородська Л.І. Вказ. праця. - С. 267; Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Поляков С.Є., Чміль Л.В. Дослідження Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих площ у 1998 р. // Археологічні відкриття в Україні 1997 - 1998 рр. - К., 1998. - С. 79 - 80.
12. Виногородська Л.І. Вказ. праця. - С. 268.
13. Забелин И.Е. Домашний быт русских царей в XVI и XVII столетиях. Книга первая. Государев двор, или дворец. - М., 1990. - С. 143.
14. Изразцовое и гончарное производство XVII - XIX вв. // Из истории русской керамики и стекла XVII - XIX веков. Сборник трудов. - М., 1986. - С. 62.
15. Штыхов Г.В., Сობоль В.Е. Исследования в Минске и его окрестностях // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 428 - 429
16. Шаблюк В.В. Изучение средневековых селищ на р. Зельвянке // АО 1981 года. - М., 1983. - С. 364 - 365.
17. Сагайдак М.А. Работы Киево-Подольской экспедиции // АО 1985 года. - М., 1987. - С. 405 - 407.
18. Горішний П.А., Кучера М.П. Археологічні дослідження в Чигирині й Суботіві // Старожитності Русі-України. - К., 1994. - С. 234 - 235.
19. Апала З. Раскопки Цесисского замка // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 440; Мандель М. Раскопки в Кейла // АО 1977 года. - М., 1978. - С. 460 - 461.
20. Красильников К.И., Кудавев А.М., Тельнова Л.И., Дземан Л.В., Тодорова Н.П., Филоненко А.Н. Поисково-разведывательные работы на старом казачком поселке «Луганский» // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. - К., 1997. - С. 74.
21. Виногородська Л.І. До питання про хронологію середньовічної кераміки з Новгород-Сіверського // Археологія. - 1988. - Вип. 61. - С. 47 - 57.
22. Там само. - С. 56.
23. Віроцький В.Д., Карнабіда А.А., Киркевич В.Г. Монастирі та храми землі Сіверської. - К., 1999. - С. 126.
24. Карнабіда А.А. Чернігів. - К., 1980. - С. 41.
25. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. - К., 1990. - С. 87.
26. Зазначимо також тенденцію безпідставного передатування більш раннім часом тих чи інших робіт, наприклад, в Іллінській церкві (Руденко В.Я. Тайни монастырских подземелий. - Чернигов, 2003. - С. 12).
27. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV - 60-х годах XVI ст. - К., 1989. - С. 118.
28. Морозов О. Козацький Миколаївський собор у Ніжині (до питання про час будівництва) // Пам'ятки християнської культури Чернігівщини. - Чернігів, 2002. - С. 98 - 105.

Олена Пономаренко

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ XVII ст.

Проблема специфіки політичної думки в Україні XVII - середини XVIII століття актуалізується як з точки зору необхідності розуміння історії політичних процесів України, так і врахування сучасних державно-політичних явищ.

Йдеться передусім про своєрідний «політичний плюралізм», прикмету сучасного буття, зміст якого утворюють не тільки взаємини численних політичних партій (нині їх, як відомо, понад 100), але й релігійних організацій, котрі прямо або опосередковано виконують певні політичні функції і тим самим впливають на державну владу, а також світських формально неполітичних організацій, передусім профспілок, які також

активно впливають на державну владу та політику.

У зв'язку з цим виникає потреба не тільки знайти способи корисної для української самостійної держави взаємодії різних суб'єктів-сучасників державно-політичного процесу, які нерідко перебувають у зтяжних конфліктах між собою, але і дослідити ті ситуації в історії політичної думки України, котрі деякою мірою наближені до структурно-функціональних взаємодій українського політичного сьогодення.

Вважаємо, що такою наближеністю характерна ситуація часів існування Гетьманщини, що являла собою гетерогенне, протодержавне утворення, яке так і не переросло в самостійну державу. Зокрема, від переможних визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького до скасування Гетьманату Катериною II спостерігається «плюралізм» думок у політиці, де основним суб'єктом виступали влада козацької старшини, очолюваної гетьманом, і влада православних ієрархів в Україні, які головним чином діяли незалежно одна від одної.

Формально гетьмани Лівобережної України вважалися гетьманами війська Запорозького. Але Запорозьке військо проводило свою політику, а гетьмани свою. Полковники на місцях також були наділені значними повноваженнями: керували цілою округою в усіх військових і адміністративних справах, ухвалюючи судові постанови, роздаючи землі навіть у спадок своїм підвласним, закріплюючи все це власними універсалами. Окрім козацької та місцевої, була ще й влада міщанська та реміснича. Автономія козацької державності зменшувалася й через те, що поряд з козацьким урядом здійснювалася ще й центральна влада, уособлена воєводством.

Підкреслюючи наукову та практичну важливість дослідження політичної думки Гетьманщини, врахуємо і проблемний характер даної теми, адже з приводу взаємодії різних суб'єктів політики цього періоду в наукових публікаціях висловлюються точки зору, які часто суперечать одна одній.

Особливо це стосується взаємодії між гетьманами і православно-церковними проповідниками. В літературі, зокрема, підкреслюється провідна роль гетьманської влади, а церковна влада розглядається як допоміжний засіб реалізації гетьманської політики. Так, наприклад, М. Грушевський, А. Колодний, С. Плохій, В.А. Смолій, В.С. Степанков, М. Харишин, Т. Яковенко¹ стверджують, що гетьман виступав видатним і проникливим політиком, який за допомогою гнучких соціально-економічних важелів об'єднував для досягнення мети зусилля різних груп українського суспільства, вміло використовуючи при цьому духовенство зокрема і релігійний фактор у цілому. А Зенон Когут взагалі наголошує на тому, що роль духовництва в політичному житті була незначною.²

З іншого боку, існують погляди, згідно з якими в першу чергу діячі православ'я в Україні виступали ініціаторами багатьох політичних акцій, в тому числі підписання домовленостей між козацькою владою і московським царем. Таких поглядів дотримуються, зокрема, С. Величко, І Власовський.³

У зв'язку з цим постає питання про взаємини між козацько-гетьманською і церковно-політичною владою, оскільки і та, й інша відігравали нерідко самостійну політичну функцію.

Відомо, що релігія, як одна з форм суспільної свідомості, тісно пов'язана з суспільними процесами і сама є їх витвором. Внаслідок цього вона протягом всього часу існування прямо й опосередковано відбивала політичні інтереси різних верств і ніколи не була поза або над політикою, хоч і завжди прагнула виявляти себе такою.

Мета даної статті полягає в тому, щоб бодай трохи внести ясність в аргументацію взаємодій між церковною і гетьмансько-старшинською владами в XVII ст., дослідити деякі аспекти політичної думки в Україні XVII - XVIII ст., визначивши в кінцевому підсумку їх основну тенденцію.

До того ж слід зауважити, що абсолютне розмежування ідеологічного та політичного аспектів дещо умовне, оскільки в премодерну і в першій половині модерної доби політичне мислення зберігало теологічне забарвлення, а релігійні концепції, так само, як і фактори політичного характеру, визначали легітимність війн і соціальних рухів.⁴ Однак спробуємо визначити роль влади духовенства та козацтва часів оформлення української державності.

Методико-методологічним орієнтиром є дослідження політичної, релігійної та соціально-філософської думки А. Колодного, М. Михальченка, Ю. Левенця, Л. Филипович, В. Шевченка, О. Шуби, Н. Яковенко, П. Яроцького, М. Юрія тощо.⁵

Ще з XII - XIII ст., тобто часів впровадження християнства, на Русі утверджується цезарепапізм, запозичений разом з християнством у Візантії, коли духовна і світська влади розумілися рівними. Патріарх Константинопольський був підданим базилевса, тобто імператора, а імператор у свою чергу був підданим патріарха через свого духовника. І цей тип духовної влади переноситься на Русь. Відносини влади і віри зводилися з боку релігії до освячення влади (рідше її оскарження), а з боку політики - до патронату над релігією.

У середині XVII століття, коли Україна була охоплена війною за національне визволення, вже існувала відповідна база взаємодії між православ'ям і козацькою старшиною. Цю базу заклали взаємини гетьмана Конашевича-Сагайдачного і відновленого з його ініціативи в 1620 році керівництва православ'ям в Україні, коли були вибрані і висвячені єпископи. Даний союз, хоч і не зовсім прямо, проголосила «Протестація», підписана митрополитом Й. Борецьким та іншими православними владиками в 1621 р. У документі козаки звуться «останками старої Русі»⁶ та наголошується, що саме вони виступають носіями державних традицій Київської Русі.

Даний крок сприяв підвищенню рівня згуртованості козацтва, селянства і міщанства, що найвиразнішою формою єднання проявилось саме у визвольній боротьбі Б. Хмельницького. Як зазначає М. Грушевський, «досі козаки стояли в тіснішій зв'язку тільки з українським селянством, що в козацтві шукало визволення від панської кормиги, а козаччина в своїх інтересах ішла назустріч сій селянській течії ... Інші верстви, хоч би й українські, дивилися на козаччину... скоріше ворожо - як на елемент руїний».⁷ Але вже після встановлення союзу козацтва з церквою, завдяки сприянню у відновленні ієрархії останньої, ще донедавна верства, котра сприймалася суспільством як розбійнича, перетворилася на визволителів з-під лядської політичної та ідеологічної неволі.

У взаємодіях між гетьманською владою і владою церковною можна розрізнити кілька періодів, починаючи від останньої чверті XVI ст. і до кінця XVII ст.

Перший етап закінчується в першій половині XVII ст. Цей період розвитку відносин держава - церква і нація - релігія визначається формуванням національної релігії. «Найхарактерніша риса, що відрізняє православну церкву від католицької, це її національність - кожна православна церква - національна, тоді як католицька церква інтернаціональна в самій засаді своїй», - писав І. Огієнко.⁸ Особливої актуальності цей процес набув саме в даний період. Нерівне політичне становище Московії, України і Білорусії, коли перша була впливовою політичною державою, а останні входили до складу Речі Посполитої, диктувало відносини аж ніяк не на рівні державної політики, а переважно лише у сфері релігії, культури.

За часів литовсько-польської окупації, через відсутність власної держави православна церква була для українців чи не єдиним інститутом - політичним і релігійним, який уособлював інтереси населення. Поки родовита українська шляхта поступово залучалася до процесу колонізації і покатоличення, непривілейовані верстви зазнавали постійно зростаючого релігійного і соціального тиску, виправдати який вони не могли. Чужа релігія була непридатним засобом для сакралізації чужої влади. Тому не сакралізація влади, а її релігійна критика відрізняє цей період розвитку української духовності.

Поява козацтва, інтереси якого збігалися з прагненнями церкви легалізувати своє становище в суспільстві, підштовхнула ці два різні вектори до своєрідного союзу. Причинами даного об'єднання стали, по-перше, активність з боку духовенства (насамперед таких діячів, як Єлисей Плетенецький, Йов Борецький, Ісайя Копинський) у пошуку соратників для боротьби за забезпечення належних умов існування церкви; по-друге, прагнення козацтва легітимізувати свою владу шляхом сакралізації її з боку церкви, бо світоглядний вимір релігії містить у собі трансцендентний зміст. Отже, модерне переконання суспільства в тому, що будь-яка влада від Бога, знаходило своє ідеологічне оформлення в легітимності політичної влади. Якщо гетьман був символом незалежності України в політичному відношенні, то фігура Київського митрополита, підпорядкованого формально лише далекому Константинопольському патріархові, була синонімом самостійної України в духовному і культурному відношеннях.⁹

Перша половина XVII ст. - це період постійної внутрішньої боротьби за землю і просування у незаселені та рідкозаселені райони Малоросії. Головними учасниками цих подій були воеводи київські, старости і підстарости, шляхтичі, козаки і церква, яка відчувала потужну підтримку.

Однак висвячена патріархом Єрусалимським Феофаном ієрархія з митрополитом на чолі кардинально відрізнялася від попередніх ієрархів: ті ієрархи були шляхтичами за походженням і в силу своєї вишості, не тільки духовної, але і родової, мали значні амбіції щодо маєтностей. Їхня залежність від короля, в компетенції котрого було як призначення ієрархів, так і всі бенефіції, не сприяла зацікавленості в питаннях віри та обмежувала коло інтересів лише економічними проблемами. Тому унійна політика, що проводилася Польщею, знаходила підтримку і серед даної верстви. Але «новосформована ієрархія «Феофанового освячення» в політичному плані була в іншому становищі порівняно зі своїми попередниками минулих століть»,¹⁰ бо ця ієрархія, оголошена в королівських універсалах державними зрадниками, вже не могла розраховувати на підтримку ні короля, ні князів, ні татар, тому вслякю вітала владу козаків як захисників Русі і православної віри.¹¹ До того ж вона в більшості своїй мала народне коріння і була консервативною за своєю суттю. Отримавши великі права - право призначення митрополита самими єпископами у разі неможливості зносин з Константинопольським патріархом, контроль над ставропігійальними церквами, монастирями і братствами, вона підтримувала ортодоксальне православ'я, переймаючись питаннями віри і власного утвердження.

Однак союз православної церкви з козацтвом був доволі суперечливим. Так, ще П. Куліш зазначав, що видима злагода між церквою та козацтвом на початковому етапі утримувалася лише силою зброї останнього, оскільки воно потребувало збереження цього ілюзорного альянсу як релігійної санкції.¹² Зв'язки з козацтвом часто завдавали значної шкоди (пам'ять про спалення Могильова в 1596 році була ще свіжа в устах очевидців).¹³ Гетьмани вступали в союзи з Москвою, Волзькою ордою, кримським ханством, Польщею, калмиками тощо, керуючись передусім інтересами Січі, до того ж положення самого козацтва, особливо в 30-і роки, було доволі хитким внаслідок його внутрішньої незгоди і різновекторності зовнішньої політики. Православна церква в Україні прагнула перш за все забезпечити належні суспільні умови для існування духовенства і мати стабільні відносини з владою. Тому спостерігаємо негативне ставлення вищого духовенства, принаймні у першій половині XVII століття, до антиурядових виступів і зближення з лояльними до уряду лідерами, одним з яких був Сагайдачний.

Але з часом духовенство стає досить помітним у руському житті. Утиски православ'я зробили з нього свого роду національний символ, який об'єднав усі верстви населення. Боротьба з унією стала тією ідеєю, навколо якої об'єдналося все українське суспільство. І хоча православна церква України знаходилася у стані розколу і була поділена на ставропігії, які незалежно від Київського митрополита були пов'язані із Константинопольською патріархією, вплив релігії, особливо внаслідок реформаторської діяльності Петра Могили, значно зростає.

Як відомо, у кризові періоди релігійні ідеали і гасла часто виходять на перший план. В умовах відсутності національної держави церква як легітимна національна інституція перебрала на себе чимало функцій останньої, причому митрополит зберігав значний авторитет. Зміцнюючись ідеологічно, церква намагається активно впливати на політику. До того ж подальшому посиленню релігійного чинника в Україні сприяли тісні зв'язки зі шляхтою, яка в нових обставинах прагнула вже не тільки економічного утвердження, але й політичного. Серед представників вищої духовної аристократичної культурної еліти вихідці зі шляхти - архімандрит Києво-Печерського монастиря Єлисей Плетенєцький, єпископ Михаїл Копистенський та брат його Захарія, архімандрит Києво-Печерської лаври Гедеон Балабан, митрополити київські Петро Могила і Сильвестр Косів. На особливу увагу заслуговує думка П. Могили, який, керуючись політичними інтересами України, в своїх поглядах щодо співвідношення церковної і світської влади розглядав їх у двох часових площинах - сучасності і майбутності. Щодо майбутності, то перевага віддавалася сильному православному володареві, при якому духовенство може виступати в ролі радника. Для сучасності, коли державна влада належала польському королю, верховенство повинна була мати церква.¹⁴ Однак такого розквіту церква змогла досягнути саме при потужній підтримці козацької влади.

Отже, за відсутності централізованої державної влади, що протегувала б церкві, взаємини між церквою України і козацькою владою носили характер рівноправності. Обидві верстви - козацтво і духовенство, в силу історичних обставин потребуючи одна одної, реально впливали на політичний процес і прагнули одного - звільнитися від

польського панування, фізичного та ідеологічного. І хоча відносини іноді носили конфліктний характер, церква і козацтво міцно трималися одне одного, бо відчували взаємну потребу. Таким чином можемо стверджувати, що церковна влада і козацька існували паралельно.

Наступний етап, який розпочався з 1654 року, коли козацька влада отримала визнані Росією права на існування, можна охарактеризувати як період поступового одержавлення церкви, перетворення її на складову частину владного механізму, виконання нею ряду державних функцій тощо. І хоча активність духовних кіл як в релігійному, так і в політичному житті була досить високою (деякі дослідники дійшли висновку про тимчасове церковно-світське двовладдя в Гетьманщині, яке тривало з 1654 по 1685 рр.,¹⁵) нова політична ситуація внесла певні корективи у відносини козацької та церковної влади.

Визвольна війна 1648-1654 рр. дещо змінила відносини церкви і молодій державності. Релігійні гасла, яким надав політичного змісту Б. Хмельницький, щоб залучити до повстання всі прошарки руського суспільства, зробили православ'я домінуючою конфесією на території новоствореної козацької державності. До того ж, розуміючи роль релігійного чинника, і Б. Хмельницький, і його наступники допомагали церкві низкою універсалів, надаючи монастирям багато маєтків.¹⁶

Уже за часів Хмельницького після 1654 року українське вище православне духовенство, поставши перед альтернативою вибору між підпорядкуванням московській владі на чолі з патріархом чи гетьману, вибрало останнє через те, що гетьман, маючи потужний політичний вплив, міг розв'язувати конфлікти між московськими воєводами та київським духовництвом,¹⁷ і саме це надавало можливість останньому здійснювати своє право патронату над церквою, яке раніше належало королю.

Тому хоча ідея домінації духовної влади, котру київські церковні верхи пропагували напередодні повстання Хмельницького, а іноді і після нього (червоною ниткою проходить у творчості П. Могилы, Л. Барановича, С. Яворського), справляла значний вплив на суспільство, концентрація необмеженої військової та адміністративної влади в руках гетьмана суперечила їй. Держава, що формувалась внаслідок вдалого для козацтва повстання, розглядалась як особлива форма власності, котра проявляється у володінні (гетьманом, царем) певним народом разом з його матеріальними багатствами.¹⁸ Тому після ряду конфліктів Хмельницького з митрополитом Київським Сильвестром Косовим, який не сприйняв Переяславської угоди і не склав присяги на вірність московському цареві, церква зазнала поразки. Як зазначає Н. Яковенко, «... гетьманові вдалося не лише перебрати на себе верховний патронат..., але й нав'язати церковній верхівці тісні контакти зі східними патріархами..., і за їх посередництвом - досягнути визнання Церквою законності своєї політичної влади».¹⁹

Але обмеження політичної діяльності православного духовенства не могло відбутися відразу через те, що Православна церква в Україні як спеціальна національно-духовна інституція, була вкрай потрібна козацькій еліті,²⁰ адже новий суспільний лад потребував ідеологічно-правової легітимності існування. Тому в даний період церква політизується, використовуючись як аргументація козацької влади.

Після смерті Сильвестра Косова Україна характеризується наявністю митрополита на Правобережжі і «місцєблюстителя» на території Гетьманщини. Релігійні діячі беруть участь у створенні політичних документів, а гетьмани і старшина у своїх діях заручаються благословінням церкви. Так, наприклад, архієпископ Чернігівський Лазар Баранович, який певний час обіймав посаду місцєблюстителя Київської митрополії (1659 - 1661, 1670 - 1685) і брав участь в обранні майже всіх гетьманів післяхмельницької доби, виступав за національну і релігійну самостійність України, підтримував автономістичну політику Д. Многогрішного, обстоював автономію України при входженні до Московської держави. Баранович був активним співавтором «Глухівських статей», широко пропагував їх, тому з повним задоволенням писав: «Нині нашим правам є розгляд, вольності такі дані, про які ми молились. Ніколи бусурмани їх не дасть. Я свої вівці чернігівські з полками тогочасними (лівобережцями. - О. П.) звернув до царя».²¹

Однак політизація церкви була небезпечна передусім тим, що зводилися нанівець інтеграційні та комунікаційні можливості релігії. Це проявилось, зокрема, в тому, що церква стала так би мовити «негласно» виступати на боці тих чи інших політичних сил. Так, наприклад, патріархи могли накладати і знімати анафему залежно від розстановки

політичних сил. Зокрема, у 1670 році протопіп Романовський, що представляв інтереси Дорошенка - союзника султана, вимагав анафема Многогрішному, яку і отримав від патріарха (Константинопольського. - **О.П.**). Коли ж через деякий час з Москви приїхав посол з проханням видати прощальну грамоту Многогрішному, Константинопольський патріарх теж її надав.²² Численні конфлікти між ієрархами українського православ'я - Й. Тукальським та Л. Барановичем, В. Ясинським та Л. Барановичем тощо - свідчили про те, що православної церкви в Україні як організації, що могла б проводити загальну світоглядну тенденцію, вже не було.

Так відбувалося ще й тому, що гетьмансько-старшинська влада знаходила військову підтримку з боку царизму. Через це гетьмансько-старшинське бачення проблеми України відскакало від проблеми ідейного згуртування, яке було в руках духовенства. Стан останнього був специфічний. Підпорядкування Константинопольському патріарху, яке через віддаленість і не впливовість останнього носило формальний характер, сприяло тому, що вища православна ієрархія в Україні намагалася встановити свою владу. Так, Л. Баранович на території Чернігівської архієпископії створив таку організацію, якої не мала навіть гетьманська влада, розділивши архієпископію на протопопії, населення яких у світоглядно-релігійному плані було підпорядковане архієпископу.²³ Однак ці протопопії не збігалися з полковим поділом. Це породжувало нерозуміння між гетьманською владою і владою духовенства. Вже Самойлович забороняє будь-яке спілкування українських ієрархів Гетьманщини з Московією.²⁴

Дані процеси носили не тільки двозначний, але й суперечливий характер. Це призводило до того, що світська влада не явно, а іноді і відверто, конфліктувала з владою духовною, що вносило відповідну дезорганізацію.

І хоча пізніше, в період політичної кризи, що в історії був влучно названий «Руїною» (1657 -1687 рр.), духовна влада вищих ієрархів, котра сприймалася населенням як вища трансцендентна сила, мала досить-таки потужний вплив: духовні лідери часто виступають як активні політичні діячі (М. Филімонович, Л. Баранович, Протопоп Романович), ідея захисту православ'я, яка так успішно спрацювала на початку XVII ст., в період українсько-польської війни 1648-1654 років, виявилася недостатньою для побудови власної державності, що формувалася. Це тому, що релігія, як правило, виступає лише моральною основою держави, хоча, за умов катастрофічного занепаду старих інтеграторів, може стати чи не єдиним дієвим консолідуючим чинником, каналом вкорінення потрібних ідей.

Переймаючись вузькими, переважно територіальними і матеріальними інтересами, козацька влада не врахувала цей фактор. Як зазначає проф. В.І. Шевченко, світоглядний аспект діяльності уряду Гетьманщини був досить обмежений. Низький рівень освіченості більшості гетьманів і претендентів на гетьманство (І. Брюховецький, І. Сомко, І. Самойлович, Д. Многогрішний), військове оформлення влади (гетьмани та їхні урядовці були перш за все людьми військового стану) сприяло тому, що владні кола мало чи зовсім не вникали у тонкощі політичних тенденцій, котрі відбувалися як у внутрішньополітичному, так і зовнішньополітичному житті.²⁵ Освіченість, високий рівень інтелекту - необхідність, без якої жодна особа чи група не здатна піднятися над масою, не в змозі організувати її, не може перейти від сьогочасних тактичних завдань до далекоюсяжних стратегічних планів. Тому козацтво на чолі з гетьманом замість того, щоб боротися за об'єднання усіх земель Русі-України, спираючись на підтримку Росії і православної церкви, було зорієнтоване на задоволення дрібних, поверхових, сьогоденних інтересів. Отже, саме влада в новосформованій державності давала демонстраційний матеріал церковним колам.

Через те, що церковна і світська політика цієї доби тісно переплітались (так, наприклад, церковна ієрархія Київської митрополії-єпархії, поступово стаючи потужним власником і усвідомлюючи свою роль, намагалася реалізувати багато власних суто корпоративних політико-майнових інтересів, які часто не збігалися з позицією офіційної влади), конфлікт інтересів призводив до того, що козацька влада свідомо відштовхувала церкву в бік Московії. Так, наприклад, І. Брюховецький, добившись гетьманської булави, з метою послаблення впливу духовенства, зокрема Мефодія Филімоновича, який в той час займав посаду місцеблостителя Київської єпархії, пропонував Московії прислати на Київську єпархію великороса з Москви: «Щоб в Київ на митрополію, по указу державному, руського святителя з Москви було направлено ...».²⁶

А в 1675 році, коли помер митрополит Тукальський, гетьманська влада вже не порушує питання про обрання нового митрополита, залишаючись при місцеблостителі Л. Барановичі.²⁷ Ці дії були на руку московській владі, яка намагалася використати церковну політику в напрямку денаціоналізації (русифікації) українського народу, щоб досягти більш релігійно однорідного суспільства.

Фактор, який значно полегшував поглинання російським православ'ям церкви в Україні, полягав у релігійній, культурній і мовній близькості між українцями та росіянами. І хоча, як зазначав І. Огієнко, «тридцять два роки (1654 - 1686) боронило духовенство незалежність своєї Церкви»,²⁸ зупинити політичні тенденції було вже неможливо.

Таким чином, політика внутрішньої незгоди, яку не змогли подолати ні гетьманська, ні релігійна влада, як ніщо більше сприяла повному поглинанню молодого української державності. Тому як при Хмельницькому, так і після нього не було створено сильної держави. Отже, доля України залежала від політичних комбінацій Росії, Польщі, Туреччини. Православне духовенство, не знайшовши надійного гаранту свого існування з боку козацтва, за допомогою ж останнього підштовхувалось до потужної централізованої Московської держави під конкретні царські руки, що остаточно оформилося внаслідок зміни патріархату Константинопольського на Московський. Мрії гетьманів про самостійницьку роль в політиці по відношенню до Росії були приречені через відсутність методу об'єднання в цілісну територію. Все це разом призвело до того, що населення зневіривалося у владі і більше симпатизувало Московії, а, як відомо, будь-яка державність може існувати, насамперед, завдяки підтримці значних верств суспільства, кровно зацікавлених в її існуванні.

Отже, специфіка політики в Україні XVII ст. полягала у відсутності спільної мети, спільного розуміння України, що могло б об'єднати не тільки владну еліту та духовенство, а і рядове населення.

На жаль, і на сьогодні, незважаючи на освіченість суспільства і його меншу схильність до стереотипів, теж відмічається внутрішня різноорієнтація як владної еліти (президент і прем'єр), так і церковних кіл (УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ...), що посилює дезорганізацію українського суспільства і підриває авторитет як влади, так і церкви. Лімітрофність нашої країни сприяє постійному інтересу з боку як європейських, так і азійських країн.

Отже, неусвідомлення основ національної історії призводить до того, що в політиці і тепер переважають «посередники», які бавляться грою в партії. Спираючись на певну філософську аргументацію, одні політики в Україні тяжіють до того, щоб бути «мостом» між Києвом і Москвою, інші - між Києвом і столицями Заходу; всі вкупі вболівають за народ, а результат - політична, регіональна, релігійна криза. Тому лише власний шлях, побудований на знаннях українського суспільства, може сприяти утвердженню нашої держави, а основним засобом цього може виступити тільки релігійна, політична, національна єдність, яка можлива при наявності власної церкви і професійної далекоглядної політики.

Джерела та література:

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. - К. 1992. - С. 282 - 310; Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. - К., 2005. - С. 165 - 167; Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1679). - К., 1999. - С. 114 - 117; Харишин М. Історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархату. - К., 1995. - С. 35 - 39; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. - 2-ге вид., перероблене та розшир. - К., 2005. - С. 432.
2. Когут З. Коріння ідентичності. - К., 2004. - С. 47.
3. Величко С. Літопис.: У 2 т. - К., 1991. - Т. 1. - С. 123; Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. - Репринтне відтворення від 1977 р. - К., 1998. - Т. 2: XVII ст. - С. 71.
4. Блок М. Апологія історії. - М., 1986. - С. 10.
5. Історія релігії в Україні: У 10 т. - К., 1996. - Т. 2: Українське православ'я. - 367 с.; Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: Проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX - поч. XX ст.). - К., 2001. - 584 с.; Филипович Л. Етнологія релігії. Теоретичні проблеми. Вітчизняна традиція осмислення. - К., 2000. - 333 с.; Шевченко В. Філософська зоря Лазаря Барановича (серія «Духовні скарби України»). - К., 2001. - 232 с.; Шуба О. Релігія в етнопатріалістичному розвитку України:

- Політологічний аналіз. - К., 1999. - 323 с.; Юрій М. Етногенез та ментальність українського народу. - 2-е вид., доп. - К., 1997. - 237 с.
6. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. - К., 2001. - Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст. - С. 295.
 7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. - К., 1992. - С. 249.
 8. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. - К., 1993. - Т. 1. - С. 7.
 9. Розенфельд И. Присоединение Малороссии к России (1654 - 1793 гг.): Историко-юридический очерк. - Петроград, 1915. - С. 95.
 10. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. - К., 2005. - С. 166.
 11. Там само. - С. 167.
 12. Кулиш М. Отпадение Малороссии от Польши: В 3 т. - М., 1890. - Т. 3. - С. 161.
 13. Кулиш П. История воссоединения Руси: В 3 т.- М., 1877. - Т. 3. - С. 64.
 14. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. - К., 1997. - С. 127.
 15. Розенфельд И. Присоединение Малороссии к России (1654 - 1793 гг.): Историко-юридический очерк. - Петроград, 1915. - С. 95.
 16. Липинський В. Україна на переломі 1657 - 1659 рр.: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. - Репринтне видання. - К., 1997. - С. 244.
 17. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. - К, 2005. - С. 169.
 18. Шевченко В. Філософська зоря Лазаря Барановича (серія «Духовні скарби України»). - К., 2001. - С. 187.
 19. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. - 2-ге вид., перероблене та розшир. - К., 2005. - С. 432.
 20. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн.: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К., 1994. - Кн. 3: Кінець XVI-середина XIX ст. - С. 82.
 21. Письма преосвященного Л. Барановича. - Чернигов, 1865. - С. 69.
 22. Архив Юго-Западной России. - К., 1872. - Т.V. - Ч. I. - С.63
 23. Шевченко В. Філософська зоря Лазаря Барановича (серія «Духовні скарби України»). - К., 2001. - С. 13.
 24. Архив Юго-Западной России. - К., 1872. - Т.V. - Ч. I. - С.67.
 25. Шевченко В. Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI - поч. XVII ст.) - К., 1999. - С. 97.
 26. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 - 1687). - К.; Л., 2004. - С. 270.
 27. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. - Репринтне відтворення від 1977 р. - К., 1998. - Т. 2: XVII ст. - С. 327.
 28. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. - К., 1993. - Т. 1. - С. 132.

